

DÉCSY GYULA „EGY XVII. SZÁZADI ORVOSI KÉZIRAT MINT SZLOVÁK NYELVEMLÉK., CIMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság 1955. szeptember 1-én tartotta Décsy Gyula aspiráns „Egy XVII. századi orvosi kézirat mint szlovák nyelvemlék” című kandidátusi értekezésének vitáját. A vitára kiküldött bírálóbizottság elnöke Pais Dezső akadémikus, titkára Hajdú Péter, a nyelvészeti tudományok kandidátusa volt; a kiküldött bizottság tagjai Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora, Benkő Lóránd, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, Moór Elemér, a nyelvészeti tudományok kandidátusa.

Opponensként Hadrovics László levelező tag és Király Péter, a nyelvészeti tudományok kandidátusa működött közre.

Décsy Gyula aspiráns disszertációját Kniezsa István akadémikus irányításával készítette el.

Hajdú Péter, a bizottság titkára ismertette a jelölt eddigi tudományos munkásságát, majd *Décsy Gyula* a tézisek alapján vázolta azokat a legfontosabb eredményeket, melyekkel disszertációjában foglalkozik.

Az orvosi kézirat, amely eddig ismeretlen volt a tudományos közvélemény előtt, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található. Az orvosi kézikönyv nyelvészeti feldolgozása igen nagy jelentőségű a szlovák nyelvtörténet szempontjából. A mai irodalmi nyelv alapját képező közép-szlovák nyelvjárásnak ugyanis nincsenek a XIX. század előtti időkből jelentős szövegfeljegyzései. A gyakorlati érdekű szlovák keletkezésű cseh szövegekben eleinte (XIV—XV. század) csak szórványosan találhatók szláv nyelvi adatok. A XVI. század második felétől már rendszeresebben jelentkeznek szlovák nyelvjárási elemek a ránk maradt írásos feljegyzésekben. A feldolgozott orvosi kéziratnak igen nagy jelentősége van, mert igen terjedelmes, körülbelül 140 oldal szlovák bejegyzést tartalmaz. A feldolgozott kézirat jelentőségét az is emeli, hogy világi keletkezésű irat, tárgyköre, fogalomkincese változatos. Szerzője a nép között élt, e körülménynek köszönhető, hogy nagy számban fordulnak elő benne olyan szavak és kifejezések, amelyek jelenlegi adataink szerint korábban nincsenek lejegyezve.

Décsy az orvosi kéziratot monografikus formában dolgozta fel, a nyelvészeti feldolgozás mellett azonban megadta a tanulmányozott munka kéziratani (kötés, papír, vízjelek, lapállag stb.) és tartalmi leírását is.

A kézirat feldolgozása során megállapította, hogy a mű szerzője vidéki értelmiségi volt, aki a középszlovák nyelvjárást beszélte. Munkáját a XVII. század első harmadában állította össze, a korábban már elavult, de még széles körökben használatos orvosi-botanikai művek alapján. A szerző a szlovák nyelvnek a nyugatliptó—délárvai tájszólását beszélte, amely minden valószínűség szerint anyanyelve volt. Hibátlanul tudott magyarul, amiként azt a kéziratban levő magyar nyelvű bejegyzései is tanúsítják. A kézirat feldolgozása során megállapítható, hogy szerzője birtokában volt mindazoknak a művelődési elemeknek, amelyek a XVI—XVII. századi Felső-Magyarország értelmiségeinél és birtokos nemeseinél szokásosak voltak. Az orvosi kézirat nyelvészeti értéke mellett igen jelentős művelődéstörténeti dokumentum is.

A jelölt disszertációjában részletesen foglalkozott az emlék helyesírásával, megállapította, hogy a szerző ismerte és alkalmazta az ó-cseh helyesírásnak a cseh ósnyomtatványokban és a XVI. századi kiadványokban elter-

jedt változatát, az ún. két mellékjeles rendszert, valamint a kralicei írásstandard által a XVI. század végén bevezetett egyszerű (több mellékjeles) új cseh helyesírást. Bizonyos ciklusokon belül az ó-cseh, máshol a kralicei helyesírás elemei vannak túlsúlyban, aszerint, hogy milyen volt cseh nyelvű forrásainak a helyesírása. (Főforrása Černý, még ó-cseh helyesírással van írva.)

Décsy Gyula az oryosi kézirat helyesírási, hangtani és morfológiai elemzése után arra a megállapításra jut, hogy az emlék nyelvi alapja a cseh írásnyelv, amely két változatában: az ó-cseh és a kralicei norma formájában szolgált mintául a szerzőnek. A kralicei normát a szerző aktíve is elismerte és helyenként ott is szem előtt tartotta, ahol nem voltak kralicei normában írt írásmintái.

A kéziratban nagyszámban szereplő szlovák népnyelvi elemeket Décsy Gyula három csoportra osztja. Egy részük többé-kevésbé megvan az egész szlovák nyelvterületen, „általános szlovakizmusok”, pl. az *ř* hiánya, az *-ej* melléknév végződés, az instr. sing. *-om* végződése az *o*-töveknél; egy részük csak a középszlovák nyelvjárásban található meg: az $\tau > o$, *a* jelmegfelelés, a diphtongusok, az *ort-olt > rat-lat-* stb.; s végül a harmadik rész csak az említett nyugatlipitói, délárvai tájszólásban van meg (pl. a *-čce -čte* változás).

A tézisek ismertetése után az opponensek olvasták fel a disszertációról készült véleményüket.

Hadrovics László opponensi véleményében kiemelte, hogy a jelölt egy jelentős több mint 300 oldalas kézirat tüzetes vizsgálatát tűzte ki célul, s azt elismerésre méltóan oldotta meg. Nem tud egyetérteni azzal, hogy Décsy a hangtant úgy tekinti, mint amely nem tartozik a nyelvtanba, s a tulajdonképpeni nyelvi elemzést Hangtanra és Nyelvtanra osztja. Ezt a kettéválasztást nem tartja indokoltnak, annál inkább sem, mert vannak olyan hangjelenségek, amelyeknek morfológiai funkciójuk is van, mint pl. az *ablaut*.

Az ilyen cseh és szlovák keveréknyelven írt szövegek — mint ez a XVII. századi orvosi kézirat — nyelvészeti elemzése mind a cseh, mind pedig a szlovák nyelvtörténet alapos ismeretét s a szlovák nyelvjárások lényeges nyelvi tényeinek és földrajzi viszonyainak állandó szemmel tartását követeli meg. Décsy mindkét területen otthonosan mozog. Bár a jelölt inkább nyelvtörténész, mint nyelvjáráskutató, a szlovák nyelvjárásokra vonatkozó szakirodalomban is alapos jártasságot mutat.

A következőkben a disszertáció egyes részleteihez fűzött megjegyzést.

Megállapítja, hogy a disszertáció felépítése jó, gondolatmenetét jól lehet követni. Kívánatosnak tartja, hogy ha a dolgozat nyomtatásban megjelenik, a nagy egységeket (mint pl. a Hangtan) alcímekkel kisebb, de nem elaprosított részekre bontani.

A dolgozat stílusát némely helyen túl elvontnak és bonyolultnak érzi, ajánlatos volna egyszerűsíteni rajta. Az egyszerűbb megfogalmazás vonzóbbá, olvasmányszerűbbé tenné a szöveget, s ez csak használna a tartalmilag kitűnő dolgozatnak.

A disszertációt elfogadásra ajánlja.

Király Péter opponensi véleményének bevezetőjében hangsúlyozta: a szerző meggyőzően állapítja meg, hogy az orvosi kézirat két nyelvi rendszernek a kereszteződése útján jött létre. Décsy fejtegetései eredményeként az emlék nyelvét szlováknak nevezi, s kizárólagosan ezt a megjelölést használja munkájában (l. „szlovák nyelvű”, „szlovák szövegrészek” stb.).

Király hangsúlyozza, hogy a kézirat szlovák nyelvi jellegének megítélésénél külön választandók a külső (történeti, irodalomtörténeti) és belső (nyelvészeti) szempontok. A szlovák irodalmi nyelv fejlődésének ui. egyik hosszú, szinte több mint három évszázadon át tartó korszakára jellemző ez a „keverék”-nyelv. Ezt a korszakot épp úgy el kell választanunk a cseh és a szlovák nyelvű írásbeliségtől, mint ahogyan például az óegyházi szláv és a különböző szláv nemzeti (orosz, bolgár stb.) nyelveken írt írásbeliségtől megkülönböztetik az egyházi szláv nyelvű emlékeket.

Felhívja a figyelmet arra is, hogy az esetek nagy többségében egy-egy szó hangalakja is kevert jellegű. Fontosnak tartaná, ha a cseh és szlovák elemeket nemcsak elszigetelten, hanem kölcsönös kapcsolatuk viszonyában is megvizsgálnák, sőt helyes volna ezt tenni egy szó vagy kifejezés egészének keretén belül is.

Hiányolja, hogy a jelölt a szlovakizmusokkal nem foglalkozik összefoglalóan a fejezetek végén, sem külön nem tárgyalja ezt önálló fejezetben. Király is fontosnak tartja a dolgozat tagolását, mert így nehézkessé válik a könyv olvasása.

Egészében véve a disszertációt jelentős alkotásnak tartja, s véleménye szerint előkelő hely illeti meg a szlovák nyelvészeti irodalomban. A disszertációt elfogadásra ajánlja.

Az opponensi vélemények után a hozzászólások következtek. Elsőnek *Moór Elemér* szólalt fel. Megkérdezte a jelölttől, mi készíthette az orvosi könyv íróját arra, hogy bizonyos esetekben szlovakizmusokat keverjen bele a szövegbe? Nem tehető-e fel esetleg, hogy diktálás után írták, és ily módon keveredhetett a cseh nyelv a szlovák nyelvvel, s itt egy általa vizsgált középfelnémet és közép-almémet keverék-szövegre hivatkozott, ahol a fenti eset előfordult.

Török Gábor aspiráns kapott ezután szót. Nem tartja megnyugtatónak a disszertációnak azt a megállapítását, hogy egy nyugat-liptói nyelvjárást tükröző nyelvemlékkel van dolgunk. Ezért szükségesnek tartotta volna, hogy Décsy az Országos Levéltárban utána nézett volna olyan kisebb emlékeknek, amelyek bizonyára nagy számban találhatóak a családi levéltárakban, amelyek erről a területről valók.

Zavarónak tartja, hogy a disszertációban a „nemzeti nyelv” kifejezést Décsy több értelemben használja.

Kniezsa István kapcsolódva *Török* hozzászólásához, hangsúlyozta, hogy nem lehet kívánni a jelölttől, hogy a különböző helyeken rejtőzködő számtalan liptómegyei forrást felkutassa.

A hozzászólások után *Décsy Gyula* válaszolt az opponenseknek és a hozzászólóknak.

Hadrovics László opponensi véleményére válaszolva hangsúlyozta, hogy a maga részéről vallja, hogy nyelvészeti tanulmány hangtan nélkül elképzelhetetlen. A hangtani vizsgálat mindenféle nyelvtörténeti vizsgálatnak az alapját képezi. Hiba az, hogy e felfogásának a nyelvészeti részt megelőző elvi megállapítások között nem adott hangot, úgy gondolta, hogy e nézete nyilvánvalóan kitűnik magából a feldolgozásból.

A szóföldrajzi kérdések tárgyalásánál igyekezett állandóan szem előtt tartani, hogy a mai izoglosszákat nem lehet minden további nélkül azonosítani a XVII. századiakkal. Megjegyzendő azonban, hogy a liptói nyelvjárásoknál nem kell az izoglosszáknak olyan nagyarányú eltolódásával számolnunk, mint a magyar nyelvjáráásokban.

A kézirat feldolgozása közben állandóan idegennyelvű forrásokat, illetve feldolgozásokat használt, s így szövegezés közben nem tudta mindig kivonni magát az idegen nyelvi minták hatása alól.

Király Péternek adott válaszában elsőnek azzal foglalkozott, hogy a „szlovák” elnevezés használata mellett több érv hozható fel, mert emlékünktörténetileg szlovák keletkezésű irat. A kész munkát nem csehek, hanem szlovákok használták századokon át. A szlovák elnevezés többször előfordul a munkában stb.

A „csehszlovák” jelzőhöz a szlovák nemzettéválás korszakából sokféle reminiscencia tapad, fogalma nem világos; éppen ezért nem is szerepel a modern cseh és szlovák nyelvtudományi terminológiában. Az orvosi kéziratot nem nyelvi, hanem mindenekelőtt a nyelvelméki jellege miatt nevezte szlováknak.

A szlovák szó használatakor e szónak nem a köznyelvi, hanem a munka 27. §-ában megadott jelentése szerint minősít. Nézete szerint a szlovák kifejezés látszik legalkalmasabbnak. Ezzel nem akarja azt mondani, hogy a szlovák elnevezés az egyedül helyes a szlovák keletkezésű cseh iratok jellemzésére. Nyomós érvek hozhatók fel a szlovakizált cseh kifejezés mellett is.

Módszertani szempontból megfontolónak tartja, amit *Király* az írásos szláv nyelvtörténeti emlékeik ún. kevertnyelvű korszakáról mond.

A munka 42. §-a összefoglalóan foglalkozik a helyesírási szlovakizmusokkal. A hangtan esetében ilyen paragrafust beiktatni fölöslegesnek tartotta, mert itt úgyszólván minden paragrafus szlovakizmusokról szól.

A dolgozat tagolását megjelenéskor tipográfiai megoldással teszi áttekinthetőbbé, élőfejet szeretne alkalmazni.

A hozzászólásokra válaszolt ezután.

Moór Elemér kérdésére válaszolva hangsúlyozta, hogy itt nem diktálásról, hanem egyszerűen másolásról van szó.

Török Gábor megjegyzéseire felelve utal az emléken található történeti bejegyzésekre, a szentmihályi papírmalom vízjegyére. Nem utolsó sorban a középszlovák nyelvjárási sajtóságok alapján nyugodtan megállapítható, hogy a kézirat Liptóban keletkezett, és szerzőjének a nyelvjárása Nyugat-Liptóban volt.

Hangsúlyozta, hogy a nemzeti nyelvű írásos megnyilatkozás alatt nem ért egyebet, mint a nem latin nyelvet.

A válasz az opponenseket kielégítette.

A válaszok után még *Török Gábor* és *Gáldi László* kért szót. *Gáldi* a jelölt válaszában elhangzottakhoz kapcsolódva úgy látja, hogy az elmondottak alapján csakis a „szlovakizált-cseh” elnevezést lehet helyesnek tartani. Úgy gondolja, hogy a nemzeti nyelv terminusát jobb volna elhagyni.

Pais Dezső akadémikus ez után bejelentette, hogy a bizottság határozathozatalra vonul vissza.

A TMB által kiküldött bírálóbizottság a disszertációt a kandidátusi fokozat elnyerésére alkalmasnak találta, s egyhangúlag javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Décsi Gyula részére a nyelvészeti tudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.

A bizottság titkára ismertette a határozatot, s ezután *Pais Dezső* elnök a vitát berekesztette.

A vitát összefoglalta:
Pákozdi Endre